

och det musikaliska flödet hämmas. Det hör synbarligen samman med bristande förtrogenhet med text och melodi. Ofta kan man få det intrycket att bönerna och bibelorden, som skall sjungas, stoppats in i en hackelsemaskin, som spottar ut stavelserna med metronomisk säkerhet, som ett urverk. Möjligen har transkriberingen av musiken till åttondelsnoter någon skuld häri.

Men den verkliga orsaken ligger säkerligen däri att såväl solisten som kören kanske också dirigenten hoppat över de första stegen av läran. Man sätter ofta kören på stora och vanskliga uppgifter för tidigt. Introitus i mässan exempelvis kräver ett stort mått av kunnande i den gregorianska sången innan man behärskar det. Dit kommer man inte annat än på den långa vägen. Vi behöver en grundläggande gregoriansk skolning från de enklaste versikeltonerna, över de enkla och de rikare psalmtionerna och venitemelodierna, över lektionstonerna och psalmantifonerna till introitus och till de underbara, men mycket krävande responsoria prolixa i matutinen. Det är inte rimligt att begära av en kör eller solist att de skall bemästra de största uppgifterna utan att ha tillägnat sig de enklare.

Här föreligger en stor och skön uppgift som väntar den innevarande generationen, att i det praktiska kyrkolivet levandegöra det stora musikaliska arvet, med dess rötter i fornkyrkan, eller varför inte i synagogan, det musikaliska arv som de svenska reformatorerna voro trogna emot, och som nu på nytt lyfts i dagens ljus på ett rikt sätt.

Arthur Adell.

Israel Olai Leimontinus och Rappehandskriften

År 1695 på söndagen Laetere visiterade biskopen i Kalmar stift, Henning Schütte, Madesjö pastorat, vid vilket tillfälle sedermera biskopen i Kalmar, Nicolaus Braun, installerades som kyrkoherde. Den förteckning över kyrkans inventarier, som framlämnades, hade upprättats redan 1666, men blivit utökad 1695. Bland de vid utökningen tillkomna föremålen fanns även "Skrifwen Musicbook — 1 st."

Denna musikhandskrift är med säkerhet densamma, som alltjämt förvaras i Madesjö kyrkoarkiv och är försedd med beteckningen III: 33 och med titeln "Swenska Messan". Handskriften omfattar 166 sidor, sidans storlek är 15—20 cm. Den är bunden i grått pappband och har brun skinnygg. Den är väl aktad och gör icke intryck att ha varit i bruk under längre tid.

En överblick över handskriftens innehåll visar oss följande disposition:

1. Den svenska mässans ordning med särskild hänsyn till prästens sång s. 1—14.
2. Psalmer och hymner i alfabetisk ordning s. 15—104.
3. Högtidernas mässordinarier för jul, påsk och pingst s. 105—144.
4. Cantus funebris s. 145—166.

Beträffande den andra avdelningen observeras, att de upptagna koralerna med texter äro 133 till antalet. Numrering är införd från Rikspsalmboken.¹ Numreringen kan vara införd efter handskriftens fullbordande och säger oss ingenting om dess datering. De tre texter, som upptagas i Madesjöhandskriften, men uteslötos i Rikspsalmboken tyda i stället på, att den förra är av äldre datum än den senare.

En jämförelse av mässordinariets texter och melodier i Madesjöhandskriften med motsvarande partier i Koralspsalmboken 1697 för till samma uppfattning. En del mycket karakteristiska olikheter i texten för Gloria betyda, att Madesjöhandskriften anknyter till en äldre tradition än den, som Koralspsalmboken företräder.

En jämförelse av det sätt, varpå texterna underlagts melodierna i ordinarier visar, att detta sker annorlunda i Madesjöhandskriften än Koralspsalmboken. Koralspsalmboken följer Uppsala sångtradition, ”rikstraditionen”, under det att Madesjöhandskriften naturligt nog ansluter till det sätt att sjunga, som var vanligt i Kalmar stift, och som kan studeras i samtliga de handskrivna sångböcker, som alltjämt bevarats i stiftet från 1600-talet.²

Några av psalmtexterna i Madesjöhandskriften, ingå första gången i Swedbergiska Psalmboken av 1694.³

”Swenska Messan” avspeglar sålunda sättet att sjunga mässan i Kalmar stift före Koralspsalmbokens införande 1697, men blev skriven efter att den Swedbergiska psalmboken kommit i tryck 1694. Man bör kunna påstå att det är denna, som i inventariet 1695 benämnes ”Skrifwen musicbook”. Man finge eljest anta förefintligheten av tvenne samtidigt tillkomna sånghandskrifter i Madesjö, av vilka den ena försvunnit utan spår. Det sannolika är, att den ännu bevarade sånghandskriften från Madesjö

¹ De tre psalmerna äro: Gudz nådhe och barmhertigheet (Åbopsalmboken 1673), Jesu åminnelse är sööt (Eberdt Clenod. 1684), Solen hafwer sigh från oss wändt (Åbopsalmboken).

² De åsyftade sånghandskrifterna äro: Handskriftsblad i Mortorps Mäss- och Handbok 1548, handskriftsblad i Handbok 1614 från Madesjö, sånghandskrift in fol. tillhörig Kalmar skola (Musikhist. museet, Sthlm) samt Frosterus' båda sånghandskrifter från Ålem (1645) och Mönsterås (1646).

³ Nämligen: Jesu tu tigh sielf uppväckte, Lät oss frögdas, Lät oss nu Jesum prijsa, Thenna är then stora dagen, Then Herran bæld, War glad min siäl och fatta mod, War nu redo siäl och tunga, Wij böre oss städse reda, Wij tacke tig o Jesu god, Wår tijd är ganska flychtig här, Wäl mig i ewigheet.

är densamma som framlämnades till biskop Schütte på söndagen Laetere 1695.

Redan en hastig översyn över innehållet i Madesjöhandskriften för tanken till den s. k. "Rappehandskriften".⁴ Dispositionen är i stora drag densamma. Före Madesjöhandskriftens avdeln. 1. har visserligen Rappehskr. en översikt över mässans kyriemelodier och intonationerna till Gloria. Dessutom saknar Rappehskr. avdelningen Cantus funebris. De tre första avdelningarna i Madesjöhandskriften återfinnas däremot i Rappehskr.

Emellertid är att märka, att Rappehskr. ej är enhetlig. Man bör skilja mellan ett ursprungligt parti och ett senare tillagt. Det förra är vad som inkluderas i den innehållsförteckning, som handskriften allra först erbjuder. Det senare upptager mässordinariet med tillhörande högtidspsalmer för jul och påsk (icke pingst). Den ursprungliga Rappehskr. består alltså av följande partier:

1. Kyrie enl. kyrkoårets serier,
2. Mässans ordning,
3. Psalmer och hymner i alfabetisk ordning.

Härtill har någon med annan handstil tillagt mässordinariets två serier för jul och påsk.

Både Rappehskr. och Madesjöhskr. ha sålunda avdelningarna

1. Mässans ordning,
2. Psalmer och hymner,
3. Mässordinariets serier för jul och påsk.

Likheten mellan Rappehskr. och Madesjöhskr. visar sig vara mera genomgripande än blott en dispositionsfråga. Vi kunna sammanfatta den i följande punkter:

1. Mässans ordning meddelas i huvudsak lika. Vi märka fr. a. att samma epistel- och evangelietexter återkomma underlagda reciationsmelodierna på samma vis. Även i detaljer återfinnes likheten. Båda handskrifterna ha den felaktiga formen "Auditorum" för "Auditorium".

2. Ordinariets texter äro exakt lika i båda handskrifterna och fr. a. äro texterna underlagda melodierna på samma vis. Det är m. a. o. *Kalmar stifts sångtradition som återfinnes också i Rappehskr.*

3. Det karakteristiska sätt varpå Rappehskr. meddelar de lutherska koralerna återfinnes i Madesjöhskr. Endast åtta av Rappehskr:s 114 koraler äro ej upptagna i Madesjöhskr. Den folkligt dansartade instrumentalt präglade rytm som karakteriserar Rappehskr:s melodier⁵ återfinnes sålunda i Madesjöhskr.

Det finns tydligen ett samband mellan Rappehskr. och Madesjöhskr. Rappehskr. är den äldre av de två. Dess skapare har själv signerat den

⁴ Kungl. Biblioteket, Sthlm.

till Michaelis afton 1675. Den har alltså förelegat som förebild, då Madesjöhandskriften utfördes 1694—95.

Stora stilistiska likheter finnas mellan Rappehskr:s mässordinarium och hela Madesjöhskr. Olikheter t. ex. i stavningen kunna också spåras. Man kan dock icke helt förkasta möjligheten av, att den som utfört tillägget i Rappehskr. också utfört hela Madesjöhskr. I alla händelser har förlagen starkt influerat på avskrivarens stil. Avslutningssiraterna äro sålunda ytterst lika varandra i båda handskrifterna.

Om Rappehskr:s ursprung säger ERIC BURGER att den är från Stockholm. Han sammanställer den med Ridderholmshandskriften till "die beiden Stockholmer Handschriften".⁶ I. LAGERCRANTZ säger däremot, att man ingenting vet om handskriftens ursprung.⁷

Fyndet av Madesjöhskr. och sammanställningen av denna med Rappehskr. begrundar vårt påstående, att Rappehandskriften ingalunda avspeglar sångsättet i huvudstaden, utan i stället bör sammanställas med sånghandskrifterna från Kalmar stift vid denna tid. Fr. a. hänvisas till det sätt varpå Rappehskr. meddelar mässordinariet.

Av intresse för klarläggande av Rappehandskriftens ursprung äro vidare omständigheterna, genom vilka den hamnat på Kungl. Biblioteket. I handskriften har antecknats, att den är "Gifwen till Kongl. Bibliotheket af Alex. Br. Rappe d.2 nov. 1852". Givarens namn har sedan knutits som beteckning till handskriften.

Vem var denne Alex. Br. Rappe? Det har i själva verket icke funnits någon person med detta namn. Givaren kan icke vara någon annan än Nils Breant Alexander Rappe, som levde en bohemaktig tillvaro i Stockholm omkring och årtiondena efter 1850. Han rörde sig hemtamt på bibliotek och i arkiv och framdrog understundom material av betydelse. Tidvis uppehöll han sig hos sin släkt i Kalmarbygden och förde även därifrån med sig som gåvor till Kungl. Biblioteket fynd, som kunde ha arkivintresse. På 1860-talet överlämnade han sålunda en bunt av diverse innehåll inbundet i pergament. Denne person har tydligen förmedlat den kalmaritiska sånghandskriftens överförande till Kongl. Biblioteket.⁸

Den säregna form, i vilken Rappehskr. meddelar de lutherska koralerna har belysts av Eric Burger i hans "Deutsche Kirchenmelodien in Schweden". Gentemot den föregående tidens lapidara stil möter Rappehskr. en "folkligt" rörlig rytm och en ny instrumental form. Den stilblandning, som därigenom träder fram var känd i Tyskland redan på 1500-talet

⁵ Eric Burger: Deutsche Kirchenmelodien in Schweden, (Kå 1932, Uppsala 1933), s. 237 ff.

⁶ A. a. s. 238.

⁷ I. Lagercrantz: Lutherska kyrkvisor I, s. 116. Helsingfors 1948.

⁸ Om Nils Breant Alexander Rappe hänvisas till Birger Schöldström: Mörkt och ljusst, Sthlm 1893. Uppsats om Rappe "Förakta mej, förakta mej"! (s. 127).

och nådde tydligen Sverige under sista tredjedelen av 1600-talet. Den blev dock här av kortvarig betydelse. Redan Rid darholmshandskriften (1694) och sedan Kor alpsalmboken (1697) följde en ny riktning. För redigeringen av melodierna i Kor alpsalmboken utnyttjades både Rappehskr. och Rid darholmshskr. och deras typer kombinerades understundom.⁹ — Denna rytmiska och instrumentala form präglar sålunda icke endast Rappehskr. utan även Madesjöhskr.

Bakom den omvandling av koralerna, som skett i Rappehskr., vill man förmoda en bestämd skapande personlighet. Är det riktigt att Rappehskr. liksom Madesjöhskr. hade sitt ursprung i Kalmarbygden, förbluffas man av, att en så avlägsen landsända kunde frambringa två sådana vittnen om skapande musikkultur som de båda handskrifterna. Rimligtvis kan det icke ha funnits alltför många, som varit i stånd till en sådan självständig skapelse. Tiden för hans verksamhet kan ju dessutom genom Rappehskr:s uttryckliga datering fixeras till 1670-talet.

En man höjer sig över mängden som musiker i Kalmar stift vid denna tid, så vitt förhållandena äro oss bekanta. Om den åsyftade berättar Kalmar stifts herdaminne följande.¹⁰

År 1671 överlämnade cantor scholae i Kalmar och hospitalspredikanten där *Israel Olai Leimontanus* till Kalmar domkapitel en provpsalmbok med sångnoter, vari funnos även en del nya av honom själv komponerade melodier. Genom biskop Schüttes försorg blev psalmboken sänd till ärkebiskop Baazius och prästeståndet i riksdagen, som emellertid förkastade den med motivering att det skulle uppstå förvirring i församlingen, om varje landsända finge sin egen psalmbok och icke använde den allmänt vedertagna Uppsalpsalmboken.

Leimontinus nedlade stor möda på sångundervisningen. Han införde även instrumentalmusik i Kalmar skola. — År 1677 blev L. kyrkoherde i Förlösa, vid vilken befattning han kvarstod till 1695, då han återgick till hospitalet i Kalmar. Äktenskapliga konflikter fördystrade L:s liv.

Det ligger nära till att sammanställa denne man med Rappehskr:s och Madesjöhskr:s originella koralform, eftersom tiden för Rappehskr:s tillblivelse sammanfaller med Leimontinus verksamhetstid. Vilken annan känd person i Kalmarstiftet skulle eljest kunna komma i fråga?

Min hypotetiska sammanställning av Rappehandskriften och Leimontinus har fått sin bekräftelse.

Handschriftsvolymen C: I i Förlösa kyrkoarkiv innehåller handstilsprov av Leimontinus dels i det protokoll han själv förde, då han installerades 1677 som kyrkoherde i Förlösa, dels i de räkenskaper han förde under sina år där. Enligt expertundersökning¹¹ föreligger ingen tvekan om, att samma hand gjort dessa anteckningar och utfört Rappehandskriftens ur-

⁹ Hänvisas till Burgers framställning i anf. a. s. 237 ff.

¹⁰ Bror Olsson: Kalmar stifts herdaminne II, s. 63.

sprungliga parti. Undersökningen ger alltså som resultat att *Israel Olai Leimontinus* har utfört *Rappehandskriften*.

Den provpsalmbok, som förelades ärkebiskopen och prästeståndet 1671, präglades även ur melodisynpunkt av en från det vanliga främmande ande, eftersom däri med all säkerhet återfanns Leimontinus genom hans handskrivna sångbok kända koraltyp. Å andra sidan betydde hänskjutandet av Leimontinus' provpsalmbok till prästeståndet, att hans sångsätt blev känt i Stockholm och sålunda kunde påverka Koralsalmbokens melodiska utformning.

En fråga av visst intresse är, om vi i vår nu gällande Koralsbok äga någon eller några av Leimontinus komponerade melodier. Följande kunna därvid komma i fråga:

Nr 2 Du som härlig ställde,

Nr 35 Vänligt över jorden glänser,

Nr 108 Han lever! O min ande känn.

Om dessa anger Koralsboken att de första gången äro kända från *Rappehandskriften* och kunna förmodas vara av svenskt ursprung.

Här skall emellertid åter erinras därom, att *Rappehandskriften* består av två delar, en ursprunglig del, som Leimontinus skrivit, daterad till 1675, dels en senare, innehållande julens och påskens ordinarier med tillhörande högtidspsalmer. Till Leimontinus ursprungliga handskrift hör av de tre endast nr 2 (Text hos Leimontinus: Frögder eder alle i thenna christenheet). Såväl 35 (L: Jesu tu tigh sielf uppväckte) som 108 (L: Then Herran båld) tillhöra det senare tillägget. Den som utarbetat "Uppgifter om melodiernas ursprung m. m." i Koralsboken och utsatt årtal vid koralerna har icke tagit hänsyn till detta förhållande utan anger årtalet 1675 för alla tre.

Den av de tre koralerna som med största sannolikheten kan tillskrivas Leimontinus själv, är alltså koralen till Frögder eder alle. Naturligtvis kunna även de två andra per traditionem återgå på Leimontinus.

Till sist skulle jag vilja föreslå, att det föga korrekta namnet *Rappehandskriften* hädanefter utgår, och att *Israel Olai Leimontinus* får en senkommen upprättelse därigenom, att hans namn knytès till den sånghandskrift, han utarbetat, och att denna hädanefter benämnes *Leimontinushandskriften*.

Jan Redin.

¹¹ Fil. Dr Bror Olsson, Lund, har jag att tacka för denna undersökning.